

دولت انتخابی اسلامی

و

مردم سالاری

(بررسی آراء شیخ محمد مهدی شمس الدین
و دکتر مهدی حائری یزدی)

دکتر علی اکبر کمالی اردکانی

دولت انتخابی اسلامی و مردم سالاری

(بررسی آراء شیخ محمد مهدی شمس الدین و دکتر مهدی حائری یزدی)

□ علی اکبر کمالی اردکانی

● طراح جلد: حمیدرضا رحمانی

● صند آرائی: انتشارات کویر، نسیرین قدرتی

● لیتوگرافی و چاپ: غزال

● صحافی: کیمیا

● شمارگان: ۷۰۰

● چاپ اول: ۱۳۸۳

● چاپ دوم: ۱۳۸۳

● نشانی: تهران، صندوق پستی: ۱۵۸۷۵-۶۴۹۴

● تلفن: ۸۳۰۱۹۹۲ فاکس: ۸۸۳۲۲۱۷

● شابک: ۹۶۴-۸۱۶۱-۲۲-۴ ۹۶۴-۸۱۶۱-۲۲-۴ ISBN: 964-8161-22-4

○ کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است.

کمالی، علی اکبر

دولت انتخابی اسلامی و مردم سالاری (بررسی آراء شیخ محمد مهدی شمس الدین و دکتر

مهدی حائری یزدی) علی اکبر کمالی اردکانی. - تهران: کویر، ۱۳۸۳.

ISBN: 964-8161-22-4

۲۶۷ ص.

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه: ص. [۲۵۵ - ۲۶۶]؛ همچنین به صورت زیر نویس.

۱. دموکراسی - تاریخ. ۲. شمس الدین، محمد مهدی، ۱۹۳۱-۲۰۰۱م - نظریه درباره

سیاست و حکومت. ۳. حائری یزدی، مهدی، ۱۳۷۸-۱۳۰۲ - نظریه درباره سیاست و

حکومت. الف. شمس الدین، محمد مهدی، ۱۹۳۱-۲۰۰۱م. Shams al-Din,

Muhammad Mahdi

ب. حائری یزدی، مهدی، ۱۳۷۸-۱۳۰۲. ج. عنوان. د. عنوان: بررسی آراء شیخ محمد مهدی

شمس الدین و دکتر مهدی حائری یزدی.

۳۲۱/۸۰۹

۹ د ۸ ک/ ۴۲۱ JC

۸۳-۱۸۹۳۷

کتابخانه ملی ایران

فهرست مطالب

مقدمه	۱۱
-------	----

فصل اول: سیر تحول مردم‌سالاری و مدل‌های آن

- مقدمه	۱۷
---------	----

بخش اول: کلیات

۱-۱-۱ تعریف	۱۸
-------------	----

۱-۱-۲ تاریخچه	۲۲
---------------	----

۱-۱-۳ مردم‌سالاری از دیدگاه اندیشمندان	۲۵
--	----

۱-۱-۴ مبانی فکری مردم‌سالاری	۲۷
------------------------------	----

۱-۱-۵ شاخص‌های نظام مردم‌سالار	۳۰
--------------------------------	----

بخش دوم: انواع و مدل‌ها

۱-۲-۱ انواع مردم‌سالاری	۳۳
-------------------------	----

۱-۲-۲ انواع مردم‌سالاری	۳۵
-------------------------	----

۱-۲-۳ مدل‌های مردم‌سالاری	۳۷
---------------------------	----

۴۰	۲-۲-۱ مدل‌های مکفرسون
۴۱	۵-۲-۱ مدل‌های هلد
۴۶	- جمع‌بندی مطالب فصل
	فصل دوم : نسبت اسلام و مردم‌سالاری در اندیشه متفکران مسلمان
۴۷	- مقدمه
	بخش اول: تاریخچه بحث اسلام و مردم‌سالاری
۵۰	۱-۱-۲ مردم‌سالاری در اندیشه متفکران مسلمان متقدم
۵۱	۲-۱-۲ تحول مردم‌سالاری در اندیشه متفکران مسلمان دوران جدید
۵۲	۳-۱-۲ نخستین کاربردهای مردم‌سالاری در آثار نویسندگان مسلمان
۵۸	الف - دوران تجدید حیات دینی
۶۰	ب - دوران نهضت‌های مشروطه‌خواهی
۶۲	ج - دوران معاصر
۶۵	- جمع‌بندی مطالب فصل
	بخش دوم: بررسی مؤلفه‌های مردم‌سالاری در گستره اندیشه سیاسی مسلمانان
۶۸	۱-۲-۲ آزادی
۷۲	۲-۲-۲ برابری سیاسی و حقوقی
۷۳	۳-۲-۲ حاکمیت مردم
۷۶	۴-۲-۲ مشارکت و رضایت عمومی
۷۷	۵-۲-۲ قانونگرایی
۷۸	- جمع‌بندی مطالب فصل
	بخش سوم: ارزیابی آراء برخی از اندیشمندان مسلمان درباره مردم‌سالاری
۸۳	۱-۳-۲ سید جمال‌الدین اسدآبادی و شاگردان وی
۸۵	۲-۳-۲ حسن البنا و پیروان او
۹۱	۳-۳-۲ شیخ فضل‌الله نوری

۴-۳-۲	میرزا محمدحسین نائینی	۹۴
۵-۳-۲	امام خمینی (ره)	۹۹
۱۰۵	جمع‌بندی مطالب فصل	
فصل سوم: دولت انتخابی اسلامی و مردم‌سالاری در آراء شیخ محمد مهدی شمس‌الدین		
۱۰۷	مقدمه	
بخش اول: شمس‌الدین و آراء سیاسی او در یک نگاه		
۱-۱-۳	شمس‌الدین کیست؟	۱۰۹
۲-۱-۳	عصر شمس‌الدین	۱۱۲
۳-۱-۳	گزیده آثار شمس‌الدین	۱۱۴
۴-۱-۳	سیاست از دیدگاه شمس‌الدین	۱۱۹
۱۲۲	جمع‌بندی مطالب فصل	
بخش دوم: طرح دولت انتخابی اسلامی در آراء شمس‌الدین		
۱-۲-۳	دولت و جایگاه آن در اندیشه اسلامی	۱۲۳
الف	ضرورت تشکیل دولت	۱۲۳
ب	اسلام و نظام دولت	۱۲۴
ج	مسأله شکل دولت در تاریخ اسلام	۱۲۶
۲-۲-۳	شکل مطلوب دولت اسلامی در عصر حاضر	۱۲۸
۳-۲-۳	منشأ مشروعیت دولت اسلامی در عصر حاضر	۱۲۹
۴-۲-۳	مقایسه نظر شمس‌الدین با سایر نظرات فقهای شیعه	۱۳۳
بخش سوم: مردم‌سالاری و مؤلفه‌های اساسی آن در دیدگاه شمس‌الدین		
۱-۳-۳	آزادی	۱۳۹
۲-۳-۳	برابری سیاسی و حقوقی	۱۴۱
۳-۳-۳	حاکمیت مردم	۱۴۸
۴-۳-۳	مشارکت و رضایت عمومی	۱۵۰

۵۳-۳ قانونگرایی	۱۵۱
۱- تحول دیدگاه شمس‌الدین دربارهٔ دموکراسی	۱۵۲
۱- جمع‌بندی مطالب فصل	۱۵۴
فصل چهارم: دولت انتخابی اسلامی و مردم‌سالاری از دیدگاه دکتر مهدی حائری یزدی	
..... مقدمه	۱۵۷
بخش اول: حائری و آراء او در یک نگاه کلی	
۱-۱-۴ حائری یزدی کیست ؟	۱۵۸
۱-۲-۴ گزیده آثار حائری	۱۵۹
۱-۳-۴ سیاست در دیدگاه حائری	۱۶۲
بخش دوم: مهمترین آراء و اندیشه‌های سیاسی حائری	
۱-۲-۴ کلیات	۱۶۴
الف - مبانی فلسفی بحث	۱۶۴
ب - معنای بدیع حکومت	۱۶۵
ج - تجزیه و تحلیل ابعاد مختلف حکومت	۱۶۷
۲-۲-۴ نظریه‌ای در باب مشروعیت حکومت	۱۷۲
الف - مالکیت شخصی مشاع شهروندان	۱۷۲
ب - وکالت دولت از سوی شهروندان	۱۷۴
ج - نقد نظریه قرارداد اجتماعی	۱۷۷
۲-۲-۴ نقد رویکرد کلامی به سؤال حکومت	۱۷۹
۲-۲-۴ نقد نظریه ولایت فقیه	۱۸۲
۲-۲-۵ مقایسه نظرات حائری با سایر علمای شیعه	۱۸۶
بخش سوم: مردم‌سالاری و اصول اساسی آن در آراء حائری	
۱-۳-۴ سه نکته اساسی	۱۸۹
الف - تفاوت دولت و اسلام	۱۸۹
ب - عدم وجود شکل خاصی از نظام اجرایی حکومت در اسلام	۱۹۰

ج - نیاز به روش تحقیق خاص در این بحث	۱۹۱
۴-۳-۲ انسان‌شناسی اسلامی	۱۹۲
۴-۳-۳ آزادی‌های فلسفی و سیاسی	۱۹۳
۴-۳-۴ پلورالیسم سیاسی	۱۹۵
۴-۳-۵ اصول اساسی مردم سالاری	۱۹۶
الف - آزادی	۱۹۷
ب - برابری سیاسی و حقوقی	۱۹۸
ج - حاکمیت ملی	۱۹۸
د - مشارکت و رضایت عمومی	۱۹۹
هـ - قانون‌گرایی	۲۰۰
- جمع‌بندی مطالب فصل	۲۰۱
- کتابشناسی آیت‌الله دکتر مهدی حائری یزدی	۲۰۳
فصل پنجم: بررسی تطبیقی مدل دولت انتخابی اسلامی و مدل دموکراسی تکاملی	
مقدمه	۲۰۷
بخش اول: مقایسه شرایط عمومی مدل‌های هلد با جوامع اسلامی کنونی	
۵-۱-۱ مدل دموکراسی کلاسیک	۲۱۰
۵-۱-۲ مدل‌های دموکراسی لیبرال (پارلمانی)	۲۱۰
۵-۱-۳ مدل دموکراسی مستقیم	۲۱۱
۵-۱-۴ مدل‌های دموکراسی معاصر	۲۱۱
۵-۱-۵ تفاوت دو مدل دموکراسی لیبرال	۲۱۶
بخش دوم: خصوصیات اصلی مدل دموکراسی تکاملی	
۵-۲-۱ زمینه پیدایش	۲۱۷
۵-۲-۲ ژان ژاک روسو	۲۱۸
۵-۲-۳ جان استوارت میل	۲۲۴

۲۲۹	۴-۲-۵ اصول و مبانی
	بخش سوم: مهمترین خصوصیات اصلی مدل دولت انتخابی اسلامی
۲۳۰	۱-۳-۵ زمینه پیدایش
۲۳۵	۲-۳-۵ شیخ شمس الدین
۲۳۶	۳-۳-۵ مهدی حائری
۲۳۸	۴-۳-۵ اصول و مبانی
۲۳۹	۵-۳-۵ نقد و بررسی
	بخش چهارم: مقایسه تطبیقی مدل دموکراسی تکاملی و مدل دولت انتخابی اسلامی
۲۴۳	۱-۴-۵ وجوه مشترک در زمینه پیدایش
۲۴۴	۲-۴-۵ وجوه مشترک در شرایط عمومی
۲۴۵	۳-۴-۵ وجوه مشترک در خصوصیات اصلی
۲۴۵	۴-۴-۵ وجوه مشترک در آراء بنیانگذاران
۲۴۷	- جمع بندی مطالب فصل
۲۴۹	نتیجه گیری
۲۵۷	فهرست منابع
۲۶۷	چکیده انگلیسی
۲۶۹	فهرست اعلام

مقدمه

امروزه نظام‌های مبتنی بر اصول مردم‌سالاری (دموکراسی) در مدل‌های مختلف آن، رایج‌ترین نظام‌های سیاسی در جهان هستند و به نظر می‌رسد مردم‌سالاری به صورت ارزشی جهانی درآمده است. به همین خاطر اکثر حکومت‌های دنیا تلاش دارند تا به نوعی خود را مردم‌سالار جلوه دهند.

از این رو حتی در کشورهایی که نظام مردم‌سالاری حاکم نیست، باز هم نهادها، رویه‌ها و مبانی برخاسته از مردم‌سالاری همچون قانون اساسی، پارلمان، انتخابات، احزاب و غیره دیده می‌شود. این امر باعث شده که بعضی از نویسندگان رواج مردم‌سالاری را ناشی از روند «جهانی شدن» و تاثیر تعیین‌کننده نهادها و سازمانهای بین‌المللی تصور کنند، در حالی که بدون تردید استقرار نظام مردم‌سالار در هر کشور نیازمند تکوین شرایط مساعد سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی داخلی است. در واقع تحقیقات مختلف نشان می‌دهد که نظام مردم‌سالاری در هر کشور زمانی استوار می‌شود که بر مبنای شرایط و خصوصیات آن جامعه و کشور، بومی شده باشد.

مروری بر تاریخچه مباحث سیاسی در میان اندیشمندان و نویسندگان مسلمان نشان می‌دهد که نفوذ تدریجی اندیشه‌های سیاسی نوین به کشورهای اسلامی از اوایل قرن بیستم باعث تجدید نظر بسیاری از ایشان در آراء سیاسی گذشته و ارائه برداشت‌های جدید از رابطه دین و سیاست و مفاهیم اصلی

اسلامی نظیر خلافت، حکومت، ولایت، جهاد، شهادت و غیره شده است. این امر به اضافه موج رو به رشد آگاهی در میان مسلمانان جهان، باعث گردید که بسیاری از ایشان تلاش گسترده‌ای برای به روز کردن مباحث سیاسی و ارائه مدلی از «حکومت اسلامی» بنمایند که با شرایط و مقتضیات جهان جدید سازگار باشد. با این حال سابقه اندک مباحث جدی و عمیق سیاسی در میان مسلمانان خصوصاً در چند قرن اخیر - بر اثر عواملی چون استبداد شدید و انحطاط داخلی و هجوم و استعمار خارجی - موجب شد که مسلمانان جهان نتوانند به موضع متعادل در برابر مفاهیم و نهادهای مدرن و جهانی شده چون مردم سالاری، حقوق بشر و غیره دست یابند. علاوه بر این نباید فراموش کرد که فرقه‌های متعدد اسلامی از هنگام رحلت رسول اکرم (ص) در مورد اصول و مبانی حکومت در اسلام اختلاف نظرهای جدی داشته‌اند.

تاریخچه آشنایی علما و اندیشمندان شیعه با مباحث و مفاهیم جدید سیاسی به دوران نهضت مشروطه در ایران باز می‌گردد. در این دوره برای اولین بار مفاهیم سیاسی جدیدی چون قانون، مساوات، آزادی، ملت، مجلس، وکیل و دهها مفهوم دیگر وارد زبان فارسی می‌شود. مفاهیمی که پیش از آن در این زبان مسبوق به سابقه نبوده یا با تعاریفی که در گذشته داشته‌اند، متفاوت تعریف می‌شد. ورود این مفاهیم زمینه تحولات گسترده در اندیشه‌های سیاسی شیعیان را فراهم کرد. ورود عملی علمای شیعه به نهضت مشروطه نیز باعث گردید که آنها مجبور شوند در مورد بسیاری از مسائل سیاسی به موضع‌گیری بپردازند. به همین خاطر بود که مساله جایگاه رای مردم در حکومت اسلامی به عنوان «مساله‌ای مستحده» در فقه شیعه مطرح شد و افرادی چون آخوند خراسانی و علامه تائینی به عنوان اولین فقهاء شیعه در باب رای مردم مطالبی ذکر کرده و کوشیدند مبانی فقهی آن را بیان نمایند. بر اساس مستندات تاریخی به دنبال انحراف و شکست نهضت مشروطه، روی کار آمدن رژیم استبدادی پهلوی و اعمال سیاست‌های ضد روحانیت توسط رضاشاه، این گونه تلاش‌ها در میان علما و اندیشمندان سیاسی شیعه متوقف گردید. با این حال از اوایل دهه ۱۳۴۰ ه.ش. طرح نظرات و مباحث جدید توسط امام خمینی (ره) که با نوعی «انقلاب» در نظریه‌ها و تلقی‌ها از متون فقهی شیعه همراه بود، باعث طرح مجدد مباحث سیاسی در میان علما و اندیشمندان شیعه شد. از این دوره به بعد و خصوصاً از هنگام پیروزی انقلاب اسلامی در ایران و تشکیل اولین حکومت اسلامی تحت زعامت یک فقیه شیعه، اندیشه سیاسی در میان اندیشمندان شیعه دوره

شکوفایی آشکاری را آغاز کرده است. طرح مجدد جایگاه دین در جامعه، بازاندیشی در مورد رابطه دین و سیاست، ارائه برداشت‌های جدید از مفاهیم اصلی شیعه نظیر تقیه، جهاد، شهادت و انتظار فرج و بازسازی و ارائه نظریات جدید در مورد حکومت اسلامی از جمله دست‌آورد‌های این دوره است.

با وجود تمام این پیشرفت‌ها و بنا به دلایل مختلف از جمله برداشت‌های متفاوت از متون دینی و تجربه اندک تشکیل حکومت اسلامی، هنوز در زمینه سؤالات بسیار مهم اندیشه سیاسی از جمله ضرورت یا عدم ضرورت تشکیل حکومت اسلامی در عصر غیبت، نصب یا عدم نصب صنف یا افراد خاصی جهت تشکیل حکومت اسلامی، شکل مطلوب یک حکومت اسلامی در عصر حاضر، شیوه تحقق بخشیدن به این نظام مطلوب، منشأ مشروعیت حکومت اسلامی در عصر غیبت، میزان آزادی‌های سیاسی و فرهنگی ممکن در یک حکومت اسلامی، میزان مشارکت مؤثر مردم در تصمیم‌گیری‌ها و امکان یا عدم امکان تغییر مسالمت‌آمیز یک حکومت اسلامی بر اساس خواست مردم، توافقی در میان علما و فقهای شیعه وجود ندارد.^(۱) بی‌تردید این کتاب در پی ورود به عرصه بحث‌انگیز همه این موضوعات نیست، بلکه تنها در پی بررسی جایگاه «مردم‌سالاری» در اندیشه سیاسی معاصر شیعه است.

بحث نقش مردم در حکومت و حاکمیت که از پیش شرط‌های اصلی مردم‌سالاری است، در دو دوره یعنی دوران نهضت مشروطه و در آستانه انقلاب اسلامی به طور جدی برای اندیشمندان شیعه مطرح گردیده است. در مرحله اول افرادی چون آخوند خراسانی و علامه نائینی و در مرحله دوم افرادی چون امام خمینی (ره) با پذیرش اصل تشکیل «حکومت اسلامی» در عصر حاضر تلاش کردند تا جایگاه و نقش مردم در حکومت اسلامی را مشخص سازند. پیروزی انقلاب اسلامی و تشکیل نظام جمهوری اسلامی در ایران باعث گردید که «نظریه ولایت فقیه» که از سوی امام خمینی (ره) ارائه شده بود در قانون اساسی جمهوری اسلامی مبنای عمل قرار گیرد. تاسیس این نظام و تجربه عملی مشکلات و مسائل زمامداری بر اساس مبانی فقه شیعه در عصر حاضر، باعث شکوفایی بیشتر مباحث مربوط به «حکومت اسلامی و نقش مردم در آن» توسط

۱- برای مباحث مفصل در این زمینه نک به:

- محسن کدیور، نظریه‌های دولت در فقه شیعه، تهران، نشر نی، چاپ اول ۱۳۷۶، صص

اندیشمندان شیعه شد. این امر در کنار مسأله «اجتهاد» که از اصول اساسی در میان فقهاء شیعه محسوب می‌شود، باعث ارائه نظریات مختلفی در خصوص حکومت اسلامی در عصر حاضر گردید. در این میان دو تن از علمای بزرگ یعنی آیت الله شیخ محمد مهدی شمس الدین (بیروت ۱۳۷۹-۱۳۱۳) و آیت الله دکتر مهدی حائری یزدی (تهران ۱۳۷۸-۱۳۰۲) دیدگاه‌های بدیعی در مورد حکومت اسلامی عرضه داشتند که اساس آن بر واگذاری کامل حاکمیت به مردم در عصر غیبت است. این دیدگاه‌ها که می‌توان آن را نظریه «دولت انتخابی اسلامی» نامید، می‌تواند تحولی عمده در باب سازگاری حکومت اسلامی با مبانی یک نظام دموکراتیک ایجاد نماید. البته نباید فراموش کرد که نظام‌های دموکراتیک از دوران کلاسیک تاکنون دچار تحولات بسیاری شده‌اند و چنانکه «دیوید هلد» در کتاب «مدل‌های دموکراسی» نشان می‌دهد، امکان ارائه مدل‌های متفاوتی از این نوع نظام وجود دارد. بنابراین سوالات اصلی مادر این کتاب به شرح زیر است:

۱- مؤلفه‌های دولت انتخابی اسلامی در اندیشه‌های شیخ شمس الدین و دکتر حائری یزدی کدامند؟

۲- این مؤلفه‌ها با ضوابط اندیشه سیاسی سنتی شیعه چه نسبتی دارند؟

۳- مدل «دولت انتخابی اسلامی» با کدام یک از مدل‌های نظام دموکراتیک قابل مقایسه است؟

در پاسخ به سوالات فوق فرضیات اصلی ما به شکل زیر ارائه شده‌اند:

۱- برابری سیاسی و حقوقی انسانها، حاکمیت مردم، مشارکت و رضایت عمومی و قانونگرایی در اندیشه‌های شیخ شمس الدین و دکتر حائری یزدی از مهم‌ترین مؤلفه‌های دولت انتخابی اسلامی است.

۲- این مؤلفه‌ها با ضوابط اندیشه سیاسی سنتی شیعه ناسازگار است.

۳- مدل پیشنهادی «دولت انتخابی اسلامی» قابل مقایسه با مدل «دموکراسی تکاملی» (روسو-میل) می‌باشد.

اما در مورد پیشینه تحقیقات انجام شده در این زمینه باید به طور مختصر گفت که مروری کلی بر منابع و آثار سیاسی موجود در میان اندیشمندان و نویسندگان معاصر شیعه نشان می‌دهد که آنها از اواخر قرن نوزدهم و به دنبال آشنایی با تحولات به وجود آمده در اندیشه سیاسی مدرن، رسالتی در نفی استبداد و ضرورت تشکیل حکومت‌های محدود یا مشروطه به نگرارش درآوردند که رساله «تنبيه الامة و تنزیه الملة» نائینی از مهمترین آنهاست. با این

حال پس از این دوره و به دنبال عدم توفیق نهضت مشروطه بنابر علل مختلف نظیر پیدایش دیکتاتوری رضا خان و سرکوب شدید روحانیون و روشنفکران توسط وی، ناکامی دولت ملی مصدق، غلبه تفکر جدایی دین از سیاست، رواج اندیشه‌های ناسیونالیستی، سوسیالیستی و لیبرالیستی در میان برخی روشنفکران و نویسندگان و بالاخره سلطه مجدد حکومت استبدادی محمد رضا پهلوی، تا اوایل دهه ۱۳۴۰ هـ ش بحث خاصی در مورد حکومت اسلامی در میان علما و نویسندگان شیعه دیده نمی‌شود. از این دوره تا زمان پیروزی انقلاب اسلامی نیز برخی از علما و نویسندگان شیعه نظیر مهندس بازرگان (با پیشنهاد جمهوری دمکراتیک اسلامی در سال ۱۳۵۷)، دکتر شریعتی (با رساله امت و امامت و نظریه دموکراسی هدایت شده)، آیت الله طالقانی (با تاکید بر نظام شورایی)، امام خمینی (ره) (با انجام مصاحبه‌هایی در پاریس در معرفی نظام جمهوری اسلامی)، آیت الله منتظری (با طرح نظریه ولایت انتخابی مقیده فقیه) و آیت الله سید محمد باقر صدر (با طرح نظریه خلافت مردم با نظارت مرجعیت)، مباحثی در باب حکومت اسلامی و نسبت آن با مردم‌سالاری ارائه کردند که در فصل دوم کتاب برخی از آثار و آراء ایشان مورد بررسی قرار می‌گیرد. با این حال فضای نامناسب موجود باعث شد که هیچگاه اثر جامعی در مورد رابطه حکومت اسلامی با مردم‌سالاری از دیدگاه اندیشمندان شیعه پدید نیاید. علاوه بر این مروری بر منابع موجود در این زمینه پس از پیروزی انقلاب اسلامی نیز نشان می‌دهد که هر چند مباحث پراکنده‌ای در باب نسبت حکومت اسلامی و مردم‌سالاری در هنگام تصویب قانون اساسی و تعیین «جمهوری اسلامی» به عنوان نظام سیاسی نوین حاکم در ایران مطرح گردید، اما شرایط و فضای انقلابی حاکم در جامعه و سپس آغاز جنگ، باعث گردید که زمینه مناسب برای طرح مباحث جدی در این زمینه وجود نداشته باشد. به این ترتیب شکوفایی مباحث مربوط به اندیشه سیاسی در میان شیعیان پس از پیروزی انقلاب اسلامی در ایران به اوائل دهه ۱۳۷۰ باز می‌گردد. در این دوره محققانی چون عبدالکریم سروش (مقاله «حکومت دمکراتیک دینی»، ۱۳۷۰) و محمد مجتهد شبستری (مقاله «دموکراسی و دینداری»، ۱۳۷۷) با ارائه اولین بحث‌های جدی در زمینه حکومت دمکراتیک دینی، جایگاه مفاهیم نوین سیاسی در اندیشه سیاسی شیعه و جایگاه رای مردم در نظام ولایت فقیه، باعث شکوفایی این گونه مباحث در میان سایر اندیشمندان شیعه شدند. با این حال مروری بر منابع موجود نشان می‌دهد که در مورد جایگاه مردم‌سالاری در اندیشه سیاسی

شیخ شمس‌الدین و مهدی حائری یزدی تاکنون کار علمی جامعی انجام نشده و مباحث پراکنده موجود در حد مقالات مختصر و یا فصولی از بعضی کتب سیاسی در این زمینه است.

به هر حال با توجه به سوالات و فرضیات موجود این کتاب در پنج فصل تنظیم خواهد شد. در فصل اول سیر تحول مردم‌سالاری و مدل‌های آن با تأکید بر کتاب «مدل‌های دموکراسی» اثر دیوید هلد بیان می‌شود. فصل دوم مروری مختصر بر تاریخچه بحث اسلام و مردم‌سالاری دارد. همچنین جایگاه مؤلفه‌های مهم مردم‌سالاری در گستره اندیشه سیاسی مسلمانان و نمونه‌ای از آراء مهمترین اندیشمندان سنی و شیعه در این فصل ارائه می‌شود. در فصل سوم دولت انتخابی اسلامی و مردم‌سالاری در آراء شیخ محمد مهدی شمس‌الدین بیان می‌شود. فصل چهارم نیز به بررسی دولت انتخابی اسلامی و مردم‌سالاری در آراء دکتر مهدی حائری اختصاص می‌یابد. بالاخره در فصل پنجم ضمن بررسی تطبیقی مدل دولت انتخابی اسلامی و مدل دموکراسی تکاملی، نقاط اشتراک و افتراق این دو مدل بیان می‌شود. در پایان لازم به ذکر است که عمده مطالب این کتاب مربوط به رساله دکترای علوم سیاسی نگارنده در دانشگاه تربیت مدرس است که با راهنمایی‌های علمی و ارزنده استاد گرامی جناب آقای دکتر محسن کدیور تهیه شده، با این وجود تمام نارسائیهای احتمالی متوجه مؤلف است.

علی اکبر کمالی
فروردین ۱۳۸۳